

Ett alternativt norskt flyktingsamhälle i Sverige

”Mennesker på flukt fra krig og undertrykkelse er et kjent trekk i nyhetsbildet. I årene 1940 til 1945 gjaldt det nordmenn. Det var to veier å ta: over Nordsjøen til Storbritannia eller gjennom skogene til Sverige. Til sammen kom nærmere 60 000 nordmenn til Sverige som flyktninger under krigen.”

Detta skriver inledningsvis den norske forskaren Tor Arne Barstad i det detaljerade kapitlet ”Norske flyktninger i Sverige”, som ingår i boken *Broderfolk i ufredstid – Norsk-svenske forbindelser under annen verdenskrig* (Utgiven av Universitetsforlaget Oslo 1991 med Stig Ekman och Ole Kristian Grimnes som redaktörer).

Norska medborgare utgjorde den största flyktinggruppen i Sverige under kriget, näst efter finska krigsbarn. Norrmännen bildade efterhand ett eget norskt ”samhälle” inom Sverige med omfattande självstyre. Standardverket om denna ”stat i staten” är *Et flyktningsamfunn vokser fram – Nordmenn i Sverige 1940-45*, författat av Grimnes (och utgivet av Aschehoug 1969).

”Den første bølgen” med enligt Barstad 10 000-15 000 flyktingar kom över gränsen under de två första dramatiska månaderna efter Nazi-Tysklands invasion 9 april 1940. Ingen registrering förekom, gränsen var tidvis helt öppen och flertalet återvände hem när den första norska försvarskampen, det s.k. fälttåget, upphörde 10 juni.

Reguljära norska förband, totalt c:a 5 000 soldater, som under striderna retirerade över till Värmland i första hand, blev temporärt internerade av svensk militär. Många av dessa soldater såg sig inte som flyktingar utan trodde att de skulle fortsätta strida från Sverige, som man fruktade också skulle drabbas av tysk ockupation.

Norska arméledningen uppmanade vapenföra män att ta sig till Nord-Norge, där försvarskampen pågick som längst. Men de norrmän som försökte resa över svenskt territorium hindrades vid gränsen på order av regeringen i Stockholm, som var under hård press från regimen i Berlin. Norska värnpliktiga behandlades dock olika av landsfiskaler i Värmland, en del blev avvisade vid gränsen medan andra släpptes in i Sverige och tilläts resa norrut.

Norges vid ockupationen minimala diplomatiska representation i Stockholm (*Legasjonen*) byggdes snabbt ut och inrättade tidigt ett särskilt flyktingkontor. På ett tidigt stadium tillsattes också regionala representanter, ”lenstillitsmenn”. Det förekom kontroverser med svenska myndigheter eftersom flyktingar ibland behandlades godtyckligt de första krigsåren. C:a 800 norrmän vägrades inresa i Sverige 1941.

Efterhand som ockupationsmakten skärpte sitt förtryck i Norge ökade strömmen av flyktingar till Sverige. Hitlers personlige ”Reichkommissar” Josef Treboven hotade med dödsstraff för dem som gick i landsflykt för att ansluta sig till Nazi-Tysklands fiender, varför Legasjonen argumenterade att varje flykting i praktiken var en politisk flykting.

En central flyktingmottagning organiserades 1941 i den småländska byn Öreryd, belägen söder om Jönköping vid landsvägen ”Nissastigen”. Där hade just byggts ett läger som egentligen var tänkt för internering av politiskt opålitliga svenskar. Regeringen införde temporära uppehållstillstånd, s.k. nödfallsviseringar, som flyktingar erhöll vid gränsen. Gränsbygderna förklarades som förbjudna områden för utländska medborgare och norrmännen skickades skyndsamt vidare med enkel biljett till Öreryd. Där organiserade Socialstyrelsens personal i samverkan med norska Legasjonen flyktingarnas fortsatta tillvaro i Sverige. Flertalet norska flyktingar var

unga män som fortast möjligt ville vidare till Storbritannien, vilket dock var nästan omöjligt – och särskilt sedan Tyskland vid midsommartid 1941 inlett sin offensiv på östfronten, mot Sovjetunionen.

Flyktingcentralen flyttades i juni 1942 från Öreryd till det mera centralt belägna Kjesäter, en herrgård utanför Vingåker som hade järnvägsstation vid västra stambanan mellan Stockholm och Göteborg. Förvaltningen där sköttes nästan helt av norska exilmyndigheter. Flyktingarna passerade olika ”stationer” med registrering, hälso- och sjukvård, klädesförråd, utfärdande av pass och understödsbidrag etc.

42 800 norska flyktingar passerade Kjesäter under tre år fram till befrielsen sommaren 1945. Detta enligt en minnesskylt som satts upp vid herrgården 1997 av Grenselosers og Kurerers Forening. I Öreryd inrättades en arbetsförmedling för norska män som inledningsvis hade tre månaders arbetsplikt innan de på egen hand fick söka jobb på den svenska arbetsmarknaden. Norrmän ersatte i många fall svenska män som inkallades till militär beredskapstjänst. En svensk företrädare summerade i en rapport som citeras av Barstad: ”Det var dock inom skogs- och jordbruk, som flyktingarnas insats betydde mest för vår arbetsmarknad. Speciellt norrmännens insats i skogsbruket kan närmast karakteriseras som enastående.” Landets behov av ved de stränga krigsvintrarna 1942-43 uppfylldes till c:a 20 procent av norska män som i många fall inte var vana vid skogsarbete.

På Kjesäter fanns också två viktiga ”förhörskontor”. Ett tillhörde norska Pressekontoret och intervjuade nyanlända om senaste nytt från bl.a. hjemmefrontens bedrifter som spreds vidare till nyhetsbyråer och press i Sverige och internationellt. Ett kontor bemannades av förhørsledare från det mäktiga Rettskontoret som hade ett liknande men mera hemligt uppdrag, att ”pumpa” flyktingar på militära upplysningar om ockupationsmakten för vidare befordran till norska Forsvarets högkvarter i London.

Rettskontoret höll också utkik efter misstänkta quislingar, alltså norska landsförrädare, och samarbetsmän med det tyska styret i Norge. Sådana personer vägrades norskt pass och underhåll av norska myndigheter och överlämnades till en svensk landsfogde, som hade särskilt ansvar för icke-patriotiska norrmän. I värsta fall blev de internerade under vistelsen i Sverige, vilket också drabbade ”tysketöser”, alltså norska kvinnor som umgåtts med tyska soldater i Norge. Rettskontoret fungerade också som ett norskt ”Säpo” i Sverige och övervakade bl.a. kommunister och andra oppositionella grupper och individer som hamnade i motsatsförhållande till exilregeringen i London och Legasjonen i Stockholm.

Tor Arne Barstads beskrivning av Rettskontorers inflytande i Sverige är denna: ”Rettskontoret kunne gripe inn i flyktingenes liv på mange måter, og i kraft av sitt arbeidsfelt og mangelen på nærværende kontrollinstanser hadde kontoret en enestående maktposisjon i det norske samfunnet i Sverige.” Kontoret hade till en början fem funktionärer på plats på Kjesäter men vid krigsslutet hade Rettskontorets stab där ökat till över 40 personer.

Försommaren 1943 skickades unga norska flyktingar i vapenför ålder efter ankomst till Kjesäter till s.k. ”hälsoläger” som organiserades av dr Carl Semb, en pionjär inom hjemmefronten som lyckats fly till Sverige. Lägren var i praktiken en form av militär mönstring. På grund av vaccineringar var norrmännen tvungna att vistas i lägren drygt två veckor, under vilka man kontrollerade deras hälsa och stridsduglighet och upprättade rullor för framtida träning i de s.k. ”polistrupperna”. Genom en del ”militära övningar” - utan vapen - fick de unga männen också utlopp för frustration och revansch känslor inför ockupationen av Norge, vilket var ett av Carl Sembs syften med ”hälsolägren”.

Efterhand som rustningen av "polistrupperna" kom igång på allvar från hösten 1943 på olika platser runtom i Sverige omdirigerades nyanlända flyktingar snarast möjligt till dessa läger efter kort tid på Kjesäter. Genomströmningen i flyktingcentralen forcerades eftersom flyktingströmmen ökade i takt med de tyska ockupanternas tillslag mot hemmefronten och misstänkta motståndsgupper. Särskilt intensivt blev det hösten 1942 då förtrycket skärptes, samtidigt som judar deporterades från Norge till förintelselägret Auschwitz i det ockuperade Polen. Medan 772 judar skeppades ut med fångfartyg från Oslo (av vilka blott 34 överlevde kriget) hjälptes ännu fler över gränsen till Sverige; enligt senaste forskning mellan 1 200 och 1 300 judar.

Ett år senare slog "reichskommissar" Terboven till mot elever och lärare vid Universitetet i Oslo, av fruktan för att de skulle falla tyska trupper i ryggen vid en fruktad allierad invasion i Norge. Hundratals studenter skickades till fångenskap i Tyskland men än fler lyckades fly till Sverige, och blev ett nytt tillskott som rekryter till "polistrupperna".

Särskilt Uppsala fick prägel av norsk "by" eftersom många studenter och akademiker erbjöds utbildning och forskning där. Även en del norska familjer slog sig ner i just Uppsala. Svenska regeringen ville ha så få flyktingar som möjligt i Stockholm, Göteborg och Malmö, varför Uppsala låg inom bekvämt räckhåll från huvudstaden och inte heller så långt från godset Johannesberg vid Gottröra. Där fanns flera norska militära läger, och i ett av dem tjänstgjorde läkaren Gudmund Harlem – far till blivande statsminister Gro Harlem Brundtland, som bodde i Uppsala med sin svenskättade mor.

Förutom militära läger utvecklades efterhand en mängd civila norska verksamheter i Sverige, alltifrån "familjehjem" och "kvinnoforlegninger" till universitetskurser och verkstadsskolor. Enligt Barstad var principen "hjelp til selvhjelp og støtte efter behov." Det organiserades till och med ett par "disciplinläger" under norskt styre dit man skickades främst unga norrmän som av Legasjonen i Stockholm uppfattades som särskilt besvärliga eller som råkat i trubbel med svenska myndigheter. Ofta berodde detta på deras strävan att komma iväg till de allierade i Storbritannien, återvända hem till mera aktiv motståndskamp inom hemmefronten eller genomföra "illegala oppdrag" i Sverige. Det behövdes inte mycket för att bli arresterad som misstänkt "spion" enligt svensk lagstiftning.

Sympatierna för flyktingar från Norge hos opinionen i Sverige ökade i takt med att det tyska ockupationsstyret blev alltmer brutalt och aktioner genomfördes mot judar, studenter och välkända norska personligheter inom t.ex. kulturlivet. Prominenta flyktingar medverkade i manifestationer mot Nazi-Tyskland och för t.ex. Svenska Norgehjälpen, som startade på riksplanet hösten 1942 och växte till en folkrörelse. Enskilda norrmän engagerade sig i svenska organisationer som t.ex. scoutrörelsen och Den norska närvaron i landet blev uppenbar och uppskattad genom idrottstävlingar och kulturella aktiviteter. Pressekontoret i Stockholm utgav en egen tidning, *Norges-Nytt*, vars upplaga vid krigsslutet uppgick till c:a 40 000.

Då freden kom i början av maj omfattade det norska "samhället" i Sverige c:a 45 000 personer. Flera tusen rekryter hade de sista krigsåren trots tidigare hinder kommit iväg till allierade styrkor i Storbritannien. "Polistrupperna" vid 20-talet förläggningar och baser på svenskt territorium hade växt till c:a 15 000 man, av vilka dock en del avförts ur rullorna av olika skäl, bl.a. för att otåliga soldater rymt och på egen hand sökt sig till Hemmefronten i Norge. Ett okänt antal norska flyktingar hade också hamnat utanför statistiken eftersom de sökt sig till svenska släktingar och vänner. Tor Arne Barstad avslutar sitt kapitel i boken *Broderfolk i ufredstid*:

”Mange tusen nordmenn stp i dyp takknemlighetsgjeld til de mange svenske sivile som tok seg av dem etter grensepassering. Her møtte de menneskelig varme, gjestfrihet og forståelse på en måte som skapte varige bånd for manges vedkommende, og varige minner for alle. Særlig nord i landet var flukten så strabasios at den første forpleining flyktninge fikk, faktisk kunne være et spørsmål om liv eller død.”

(anders johansson 2016-05-26)